

УДК 332.334 : 630.5

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
ЛІСОВИМ ГОСПОДАРСТВОМ

STRATEGIC DIRECTIONS FOR DEVELOPMENT OF ECONOMIC AND ECONOMIC
GOVERNANCE BY FOREST AGRICULTURE

Олександр БОЦУЛА,

кандидат економічних наук,
Інститут агроекології і
природокористування Національної академії
аграрних наук України, Київ

Olexandr BOTSULA,

Candidate of Economics,
Institute of Agroecology and Nature
Management of the National Academy of
Agrarian Sciences of Ukraine, Kyiv

Доведено, що важливим питанням формування стратегії еколого-економічного розвитку лісового господарства з урахуванням принципів просторового аналізу є узгодження стратегічних параметрів за двома векторами: економічним (освоєння потенціалу) та екологічним (відтворення потенціалу). При цьому освоєння та відтворення знаходять своє відображення в різних видах лісогосподарської діяльності (лісівництво, лісозаготівлі, лісоохорона, збирання недревних ресурсів лісу, лісовпорядкування, рекреаційне лісокористування тощо).

Для проведення аналізу з усієї сукупності показників, що характеризують еколого-економічну ефективність лісогосподарювання, обрано два основних. Перший відображає економічний критерій, котрий є головною метою діяльності досліджуваної галузі, як і будь-якої іншої, та виражається, зокрема, обсягом продукції, робіт і послуг лісового господарства; другий – екологічний аспект та, на противагу експлуатаційній, визначає відтворювальні функції, що, на нашу думку, можна виразити динамікою змін площі лісів.

Ключові слова: лісове господарство, методологія, екстернальний ефект, лісопродукція.

It is proved that an important issue in the process of forming a strategy of ecological and economic development of forestry based on the postulates of spatial analysis is to reconcile strategic parameters in two vectors: economic (development of potential) and ecological (reproduction of potential). At the same time, mastering and reproduction, as two main processes, are reflected in various types of forestry activities (forestry, logging, forest protection, harvesting of non-timber forest resources, forest management, recreational forest use, etc.).

For analysis from the whole set of indicators characterizing ecological and economic efficiency of forest management, we selected two main ones. The first indicator illustrates the economic criterion, which is the main purpose of forestry, as well as any branch of the economy, and is expressed, in particular, by the volume of products, works and services of the forestry. The second indicator illustrates the ecological aspect of the forest industry and, in contrast to the operational function, characterizes the reproductive functions, which, in our opinion, can be expressed in the dynamics of changes in forest area.

Key words: forestry, methodology, external effect, forest products.

Постановка проблеми. Стратегічне управління спрямоване перш за все на визначення завдань та інструментів розв'язання проблем лісогосподарювання, підвищення рівня використання потенціалу та, як наслідок, створення умов для еколого-економічного розвитку лісової галузі.

Сучасні дослідження потенціалу лісового господарства проводяться в основному як частина аналізу лісогосподарської діяльності,

зокрема лісового сектору економіки або лісопромислового комплексу. У той же час лісові екосистеми як важливе наповнення вітчизняного простору в силу системних зв'язків з іншими елементами навколишнього природного середовища активно впливають на структуру та організацію різних рівнів економічного простору.

У вирішенні проблеми низької ефективності використання природних ресурсів лісових екосистем, спираючись на

методологію просторового аналізу, важливим завданням є створення нової концепції розвитку лісового господарства, що передбачає перехід у процесі оцінки еколого-економічного розвитку від кількісних показників лісокористування до якісних. На нашу думку, доцільно висунути концепт еколого-економічного розвитку лісового господарства, таким чином визначивши його стратегічні напрями.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання формування економічного механізму й інституційних засад використання земельних ресурсів у лісовому секторі економіки розглядали у своїх працях І.Я. Антоненко, Р.Б. Бабич, В.А. Голян, О.І. Дребот, Р.Г. Дубас, Н.В. Зіновчук, Я.В. Коваль, І.М. Лицур, Є.В. Мішенін, О.В. Неверов, О.В. Сакаль, І.М. Синякевич, І.П. Соловій, Ю.Ю. Туниця, О.І. Фурдичко, М.А. Хвесик, М.Х. Шершун та інші. Однак, на наш погляд, недостатньо уваги приділяється проблемам управління лісовим господарством у напрямі збалансування еколого-економічних інтересів, розробки інструментів мотивації суб'єктів лісогосподарювання до екологічно збалансованого лісівництва та формування організаційно-економічного механізму керування цими процесами.

Мета статті полягає в обґрунтуванні стратегічних напрямів розвитку еколого-економічного управління лісовим господарством.

Виклад основного матеріалу. Еколого-економічний розвиток досліджуваної галузі

передбачає задоволення сучасних потреб суспільства в лісовій продукції і екосистемних послугах, не обмежуючи можливостей аналогічного користування для майбутніх поколінь. Це передбачає як відтворення природних ресурсів лісових екосистем, так і поглиблене вивчення потенціалу лісового господарства та форм його реалізації, а також поширення знань про еколого-економічні особливості лісових екосистем і формування суспільної свідомості щодо розвитку лісокористування. При цьому екологічно збалансований розвиток галузі потребує узгодженості його параметрів (елементів і структур просторової організації) з природними особливостями формування, а також соціальними, екологічними, економічними викликами і національними пріоритетами.

Необхідно наголосити на першочерговості просторового та регіонального розвитку порівняно з вузькогалузевими пріоритетами, що зумовлює посилення значення імперативу взаємопов'язаності документів стратегічного планування на різних рівнях – галузевому і територіальному. Важливим питанням формування стратегії еколого-економічного розвитку лісового господарства з урахуванням засад просторового аналізу є узгодження стратегічних параметрів за двома напрямками – економічним (освоєння потенціалу) та екологічним (відтворення потенціалу) (рис. 1).

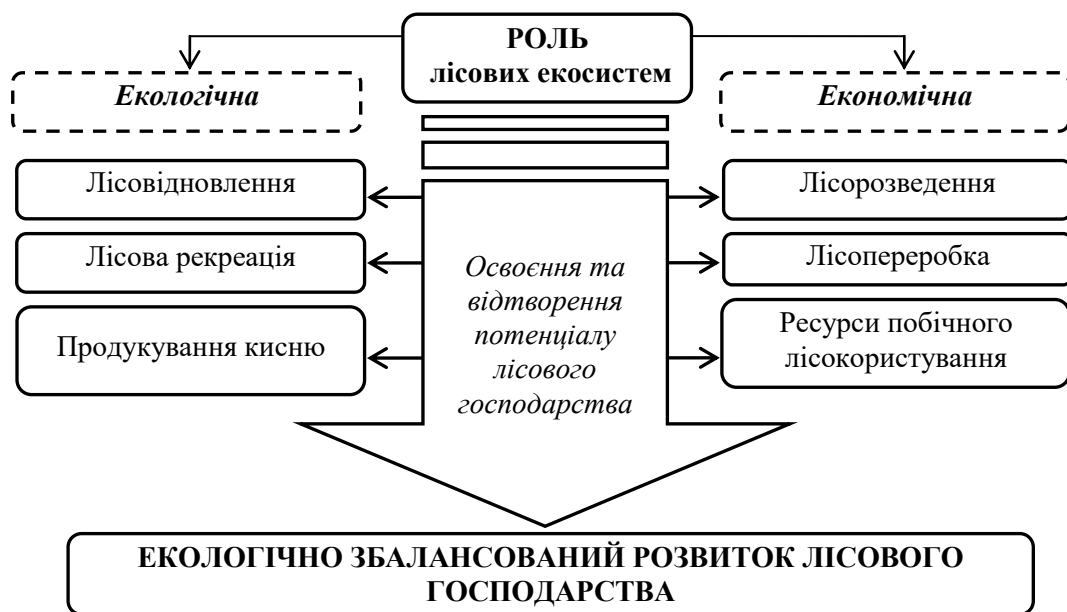

Рис. 1. Стратегічні пріоритети екологічно збалансованого розвитку лісового господарства (сформовано автором)

Стратегія еколого-економічного розвитку лісогосподарської сфери визначає діяльність органів державного управління, у зв'язку з чим склад стратегії повинен відображати обґрунтованість таких дій [1]. Тому механізм реалізації стратегічних напрямів екологічно збалансованого розвитку галузі має включати такі складові: сутність, цілі, підцілі, пріоритети; принципи; зовнішні чинники формування (актуалізації) стратегії; внутрішні структурні аспекти; способи реалізації стратегії; проблеми та обмеження.

Сьогодні функціональні стратегії розвитку регіонів нашої країни формуються на підставі представлених вище концептів та їх особливостей, необхідних змін сучасної парадигми користування природними ресурсами в лісовому господарстві, умов збалансованого розвитку регіонів і конкретизації пріоритетних напрямів. До зовнішніх чинників формування стратегій розширення регіонального потенціалу лісового господарства відносяться: світові тенденції та міжнародні виклики; національні особливості та внутрішні виклики; регіональні інтереси і специфіка; наукове обґрунтування принципів сталого лісокористування [2].

Основою розробки стратегій є необхідність переходу регіонального лісокористування від реального вихідного положення до цільового. Тобто це пов'язано із застосуванням стратегічного аналізу з метою визначення таких положень: сучасний стан лісового сектору в загальному соціо-еколого-економічному просторі країни чи окремої території; зовнішні фактори простору, від яких залежить реалізація потенціалу лісового господарства держави або певної території; пріоритетні напрями збалансованого розвитку країни та лісового комплексу зокрема.

Елементами забезпечення розвитку національного лісового господарства є регіони країни. Зауважимо, щодо цільових положень стратегічного планування процесів еколого-економічного розвитку потенціалу галузі на рівні окремих територій належать: створення механізмів розвитку лісокористування, охорона та підвищення їх екологічно-ресурсного потенціалу як необхідної умови формування економічної безпеки; реалізація регіональної екологічної

політики та сталого задоволення потреб суспільства у природних ресурсах і послугах лісових екосистем. Це пов'язано з тим, що потенціал лісового господарства, котрий є складовою природно-ресурсного потенціалу території, фактично характеризує асиміляційний потенціал території [3].

Освоєння та відтворення як два основні процеси знаходять своє відображення в різних видах і формах господарської діяльності (лісівництво, лісозаготівлі, лісоохорона, збирання недревних ресурсів лісу, лісовпорядкування, рекреаційне лісокористування тощо) відповідно до типу регіону. Розробляючи стратегію еколого-економічного розвитку лісового господарства, необхідно враховувати його особливості згідно з наведеними вище основними стратегічними напрямами. Зауважимо, що варіативність є однією з головних переваг запропонованого нами підходу. Вона дає змогу обирати окремі показники для здійснення різних аналітичних робіт, забезпечуючи отримання потрібного результату.

Тому для виконання аналізу з усієї сукупності показників, що характеризують еколого-економічну ефективність лісогосподарювання, нами використано два основних. Перший відображає економічний критерій, який є визначальною метою ведення лісового господарства, як і будь-якої галузі економіки, – забезпечення його економічної ефективності, котра виражається, зокрема, обсягом продукції, робіт і послуг. Для розрахунку взято частку окремого регіону в сукупному обсязі продукції, робіт і послуг лісової галузі України загалом у середньому за 2007–2017 рр. (рис. 2).

Своєю чергою, результативність виконання лісами економічних функцій безпосередньо залежить від обсягів продукції з одиниці площі лісових земель. Порівняно з її сукупним обсягом ситуація в розрізі регіонів України за цим показником дещо змінюється (рис. 3). Якщо за першим лідером є Житомирська область (середнє значення обсягу продукції, робіт та послуг лісового господарства за останні роки – 738,4 млн грн), то за відносним показником з одиниці площі земель лісогосподарського призначення – Чернівецька (865,5 грн/га).

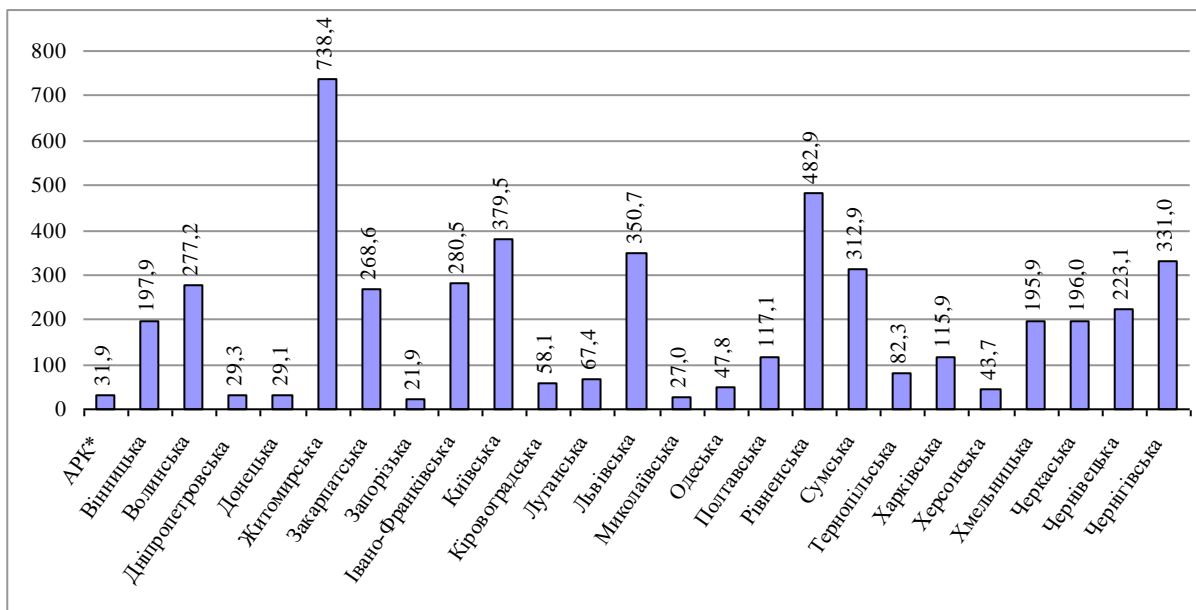

Рис. 2. Обсяг продукції, робіт і послуг лісового господарства в розрізі регіонів України, середнє за 2007–2017 рр., млн грн

Другий показник відображає екологічний аспект лісової галузі та, на протипагу експлуатаційній, характеризує відтворювальні функції, що, на нашу думку, можна виразити у динаміці змін лісової

площі. Щодо лісів та інших вкритих ними територій в Україні й надалі спостерігається тенденція до зростання. Зокрема, за період 2007–2017 рр. площа лісових земель збільшилася майже на 130 тис. га.

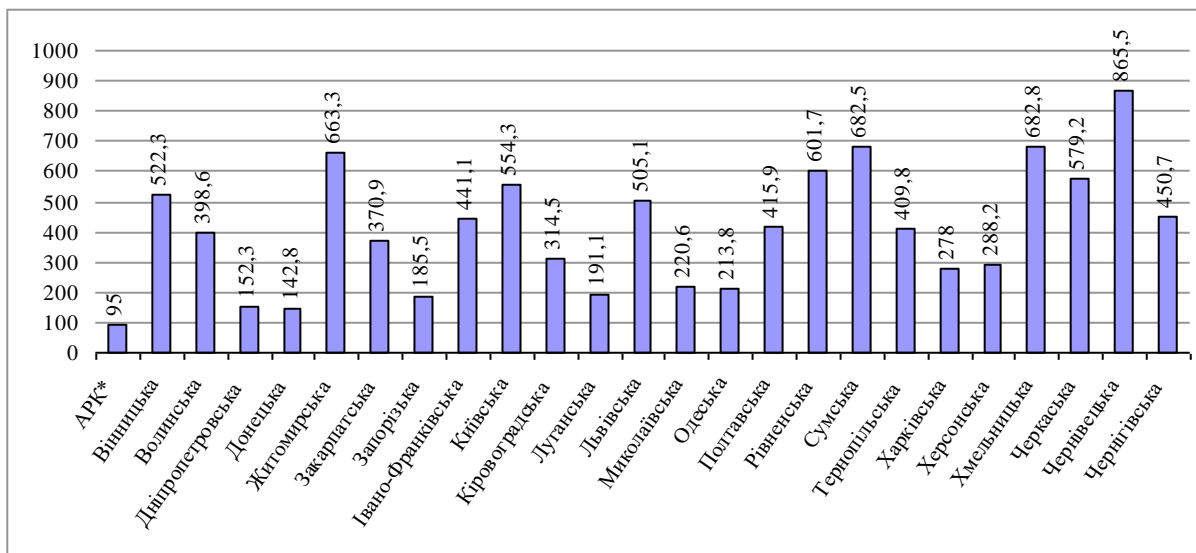

Рис. 3. Обсяг продукції, робіт та послуг лісового господарства в розрахунку на 1 га лісових земель, 2007–2017 рр., грн/га (розроблено згідно з даними Державної служби статистики України)

Проте наявна значна диференціація регіонів, як й економічних показників сфери відтворення й збереження лісів. Так, індекс динаміки площі останніх варіювався від

0,26 % у Київській області до 4,3 % – у Кіровоградській (рис. 4).

* Тимчасово окупована територія.

СТАЛЕ ВИКОРИСТАННЯ, ОХОРОНА Й ВІДТВОРЕННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

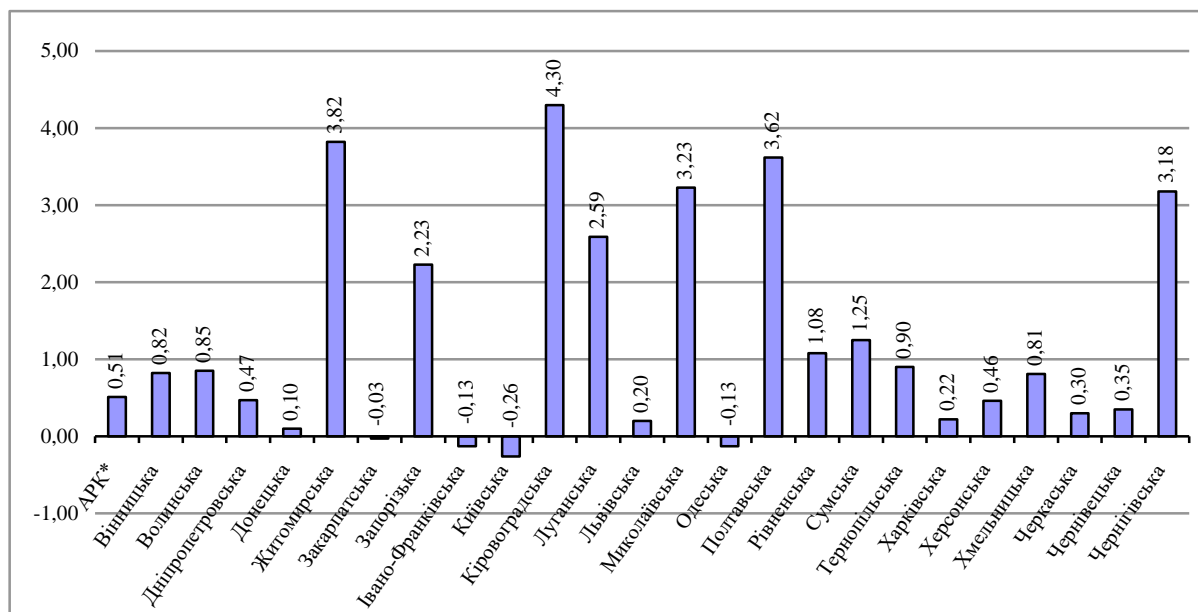

Рис. 4. Індекси змін площі лісів за регіонами України, 2007–2017 рр. (розроблено згідно з даними Державної служби статистики України)

З урахуванням двох основних індикаторів, регіону визначаються власні стратегічні цілі, що характеризують процеси освоєння та пріоритети лісоуправління й ключові відтворення лісових ресурсів, для кожного напрямки їх реалізації (табл.).

Таблиця

Стратегічні пріоритети формування та розвитку екологічно збалансованого лісового господарства*

Група областей за умовами ведення лісівництва	Стратегія розвитку	Стратегічні пріоритети
Житомирська, Чернігівська	Збереження	Екологізація лісогосподарської діяльності
Кіровоградська, Полтавська, Тернопільська, Луганська, Хмельницька, Вінницька, Миколаївська, Запорізька, Сумська	Освоєння потенціалу лісового господарства	Підвищення економічних корисних властивостей лісових ресурсів
Рівненська, Волинська, Чернівецька, Одеська, Харківська	Відтворення–захисту з поліпшенням ефективності лісокористування	Екологізація лісогосподарської діяльності та підвищення економічних корисних властивостей лісових ресурсів
Київська, Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська	Відтворення–захисту	Екологізація лісогосподарської діяльності
Херсонська, АРК, Дніпропетровська, Донецька	Стратегія освоєння потенціалу лісового господарства на екологічно збалансованій основі	Підвищення економічних корисних властивостей лісових ресурсів в умовах збалансованого відтворення природно-ресурсного потенціалу

*Джерело: сформовано автором.

* Тимчасово окупована територія.

Наприклад, для Житомирської та Чернігівської областей – стратегія збереження в контексті екологізації лісгосподарської діяльності. Такий підхід є важливим щодо стратегічного управління суб'єктів-лідерів, оскільки на вітчизняному ринку лісового господарства декілька лісозаготівельних регіонів прагнуть збільшити власну частку лісгосподарських підприємств.

З огляду на принципи просторової організації освоєння потенціалу лісового господарства, необхідні дослідження природних закономірностей та їх обліку в господарській діяльності, пов'язаній з експлуатацією лісових екосистем. Виходячи з категорій економічного простору, стратегія освоєння потенціалу лісового господарства передбачає формування на території нових просторових структур, що стосуються безпосередньої реалізації потенціалу лісового господарства, а саме заготівлі деревних ресурсів, переробки сировини, споживання недеревних ресурсів, використання відходів.

Перспективні напрями стратегії освоєння мають також включати глибоку переробку деревини (механічну, хімічну, енергетичну). Обов'язковою умовою з огляду на технологічні особливості останньої є економічне обґрунтування її просторової організації, враховуючи зміни зовнішніх умов, регіональних можливостей та специфіку процесу в окремих регіонах.

До основних завдань стратегії освоєння лісового потенціалу належать [4]:

- перехід до багатоцільового, раціонального, безперервного, невиснажливого використання лісових ресурсів для задоволення суспільних потреб у частині лісової продукції та інших ресурсів, які певним чином залежать від них;
- дослідження перспективних світових трендів, адаптація успішного зарубіжного досвіду освоєння лісового потенціалу в Україні;
- урахування державних інтересів та забезпечення охорони національного лісового багатства;
- багатосторонній розвиток регіонального господарства з підтримкою потенціалу лісової галузі.

Наслідки освоєння ресурсів лісових екосистем обумовлюють формування стратегії відтворення природних ресурсів та розвитку захисних функцій лісового

потенціалу (або відтворення–захисту), яка є основою збалансованого еколого-економічного розвитку. Окрім цього, необхідно враховувати негативні впливи інших видів господарювання на території земель лісгосподарського призначення, котрі, зрештою, призводять до зникнення лісових екосистем, виснаження та деградації лісових комплексів.

Негативні процеси не тільки зменшують власне потенціал лісового господарства в майбутньому, а й пригнічують його спроможність виконувати соціально-природну функцію, що, у свою чергу, знижує соціально-економічні та екологічні показники лісокористування через погіршення якості лісових ресурсів. Також екстернальні ефекти лісокористування впливають на результативність інших видів діяльності, котрі залежать від показників довкілля, – сільсько-, водогосподарської тощо.

Запропонована стратегія еколого-економічного розвитку дає змогу повною мірою реалізувати соціально-природну функцію лісів. Це сприяє передусім виконанню соціально-економічної функції лісових екосистем у майбутньому (забезпечення лісоресурсного потенціалу, процесів поглинання й накопичення вуглецю, його подальша трансформація в енергію та тепло). Окрім цього, розвитку соціальних відносин, в яких лісове господарство виконує роль стабілізуючого елемента довкілля щодо збереження духовних та культурних цінностей. Зрештою, охороні й підтримці біорізноманіття, функціонуванню природних та штучних екосистем і зв'язків між ними.

Стратегія еколого-економічного розвитку містить такі елементи: відтворення, охорону й захист лісових екосистем як основу піднесення багатьох видів економічної діяльності; забезпечення умов стійкої життєдіяльності з використанням асиміляційного потенціалу лісових територій; зменшення впливу негативних факторів та підвищення ефективності інших видів господарювання.

Серед пріоритетів зазначеної стратегії розглядають соціально-інноваційний напрям реалізації захисної функції лісових екосистем, а саме розвиток рекреації, захист, збереження соціально-культурних традицій та звичаїв, що пов'язані з лісовим сектором. Стратегія еколого-економічного розвитку

включає також різні способи підвищення лісового потенціалу, функціонування лісових екосистем для окремих регіонів. Зважаючи на специфіку природного простору, стратегічні завдання, пов'язані зі збереженням лісових екосистем, повинні базуватись на аналізі та враховувати характерні ознаки територіального розвитку і принципи підтримки екосистемних зв'язків. З огляду на особливості економічного простору, інструменти реалізації сформованих стратегій передбачають інтеграцію елементів лісгосподарської діяльності в природно-економічний механізм, оптимізацію структури економічних взаємозв'язків у регіональному розрізі [5]. До інноваційних напрямів стратегії еколого-економічного розвитку доцільно включити також лісову генетику, селекцію та біотехнологію, вирощування лісів плантаційним способом.

Для повноцінного відтворення лісів необхідне повне та своєчасне проведення лісовідновлювальних робіт на тих ділянках, що не вкриті рослинністю. З огляду на це, доцільно вжити комплекс аналітичних заходів у сфері формування потенціалу лісових ресурсів та порядку їх відтворення в процесі господарської діяльності. Циклічність заходів щодо лісовідновлення повинна забезпечити еколого-економічну підтримку цих ресурсів на певній ділянці для створення передумов стратегічного розвитку лісового комплексу загалом.

Залежно від цілей використання лісового потенціалу організація процесів лісовідтворення суттєво ускладнюється. Це зумовлено необхідністю його впровадження відносно кожного ресурсу чи послуги, що споживаються в результаті господарської діяльності. Тобто відтворювальний процес включатиме більшу кількість підсистем, що ускладнить ефективну взаємодію останніх та досягнення максимального загального рівня відтворення лісових ресурсів, оскільки це неможливо одночасно за кожною з них [6].

При цьому недостатньо дослідженою залишається проблема організації еколого-економічного управління лісгосподарською діяльністю, в основу якої покладено розширене відтворення лісів з використанням інноваційних технологій у лісівництві та лісозаготівлях, будівництво лісової інфраструктури, лісовпорядкування тощо.

Висновки. Виходячи з нової парадигми

еколого-економічного розвитку лісового господарства, формування стратегічних пріоритетів має включати два взаємопов'язані компоненти: освоєння та відтворення потенціалу. Зокрема, йдеться про стратегічні пріоритети, що передбачають цільові вектори (соціально-економічний, екологічний). Довготривалі основоположні принципи екологічно збалансованого розвитку потенціалу лісового господарства, компліментарність його реалізації і підтримки повинні відповідати принципам національної лісової політики, де буде закріплена головна мета: збереження і поліпшення якості лісових екосистем на тлі забезпечення ефективного ліспромислового виробництва на інноваційній основі.

Список використаних джерел

1. Макара С.В. Развитие лесного потенциала России: предпосылки, проблемы, стратегии, приоритеты: [монографія] / С.В. Макара. – М., Саратов: Изд-во ИАГП РАН, 2010. – 237 с.
2. Василик Н.М. Комплексне використання лісоресурсного потенціалу регіону: переваги, сучасний стан та перспективи / Н.М. Василик // АгроСвіт. – 2009. – № 23. – С. 41–47.
3. Фурдичко О.І. Формування сучасних еколого-економічних відносин у галузі українського лісівництва / О.І. Фурдичко // Економіка України. – 2014. – № 10. – С. 67–78.
4. Хвесик М.А. Комплексне використання лісоресурсного потенціалу: [монографія] / М.А. Хвесик, О.М. Шубалий, Н.М. Василик. – К.: ДКС, 2011. – 498 с.
5. Фурдичко О.І. Землі лісгосподарського призначення в еколого-економічних вимірах при землевпорядкуванні / О.І. Фурдичко, А.М. Бобко // Збалансоване природокористування. – 2013. – № 2–3. – С. 5–13.
6. Бобко А.М. Охорона землі та землекористування в галузі лісівництва [Електронний ресурс] / А.М. Бобко // Віче. – 2014. – № 19. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4386>.

References

1. Makar, S.V. (2010). *Razvitiye lesnogo potentsiala Rossii: predposylki, problemy, strategii, prioritety* [Development of the forest potential of Russia: prerequisites, problems,

strategies, priorities]. Saratov: IAgP RANL [in Russian].

2. Vasylyk, N.M. (2009). *Kompleksne yspolzovanye lisoresursnoho potentsialu rehionu: Perevahy, suchasnyy stan ta perspektyvy*. [Integrated use of the forest resource potential of the region: advantages, current state and prospects]. *AhroSvit*, 23, 41–47 [in Ukrainian].

3. Furdichko, O.I. (2014). *Formuvannya suchasnykh ekoloho-ekonomichnykh vidnosyn u haluzi ukrayinskooho lisivnytstva* [The form of the daily ecologic-economical documents at the halo of the Ukrainian lisivnitsva]. *Ekonomika Ukrayiny*, 10, 67–78 [in Ukrainian].

4. Khvesyk, M.A. (Eds.). (2011). *Kompleksne vykorystannya lisoresursnoho*

potentsialu [Integrated use of forest resource potential]. – Kyiv : DKS [in Ukrainian].

5. Furdichko, O.I., Bobko, A.M. (2013). *Zemli liso hospodarskoho pryznachennia v ekoloho-ekonomichnykh vymirakh pry zemlevporiadkuvanni* [Land for forestry in ecological and economic terms in land management]. *Balanced nature management*. 2–3, 5–13 [in Ukrainian].

6. Bobko, A. M. (2014). *Okhorona zemli ta zemlekorystuvannya v haluzi lisivnytstva* [Protection of land and land use in the field of forestry]. *Viche*. 19 Retrieved from <http://www.viche.info/journal/4386> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11 червня 2018 року